

Matoševa koncepcija kulture kao metafora hrvatske kulturne otočnosti

Tea Rogić Musa

Leksikografski zavod Miroslav Krleža

Uoči i nakon stote obljetnice Matoševe smrti izašlo je mnogo radova koji se bave njegovim likom i djelom, toliko da se dojam cjelovitosti raspao u takvu mnoštvu raznorodnih pogleda. Raznovrsnost njegova opusa i djelovanja ne dopušta da se ustali jedno mišljenje, jedna ocjena, pa makar i o pojedinačnim aspektima njegova djela, iako jedinstvenosti mišljenja kad je riječ o Matošu ni ne treba težiti jer joj je jedina svrha smjestiti pisca na pravo mjesto u domaćoj kulturi. To »pravo mjesto« u hrvatskoj je kulturi Matoš stjecao pa gubio, sada ga je nanovo ustalio, no neki njegovi pogledi pa i unutar hrvatskoga kulturnoga kruga još čekaju potpuniju elaboraciju. Prebogat niz specijalističkih pitanja, otvoren prigodno, obljetnički, nije uvijek nudio trajnije valjane odgovore. Kratak pogled na Matoševu koncepciju kulture mogao bi, opet prigodno, upotpuniti Matoševu kulturnu fizionomiju na mjestima gdje je najtanja, s obzirom na upornu fokusiranost domaće književne znanosti na specijalne teme u opusu, pa prostora za pokušaje sinteze dostojne Matoševe raznolikosti i svestranosti ima napretek.

Matoš se povezivao s drugim i drugačijim s lakoćom zato što je kao izdvojena jedinka bio posve neovisan, samodefiniran i domišljen pa je kao takav ostao izdvojen u sastavu hrvatske kulture na prijelazu stoljeća. Koliko god da je zastupao usamljen stav o kulturi, toliko je zastupao njezinu otvorenost i nemogućnost svođenja na samosvojnost. Ovdje će stoga biti govora, na temelju dvaju Matoševih važnih eseja (*Narodna kultura, Naši ljudi i krajevi*, 1910, i *Umjetnost i nacionalizam, Obzor*, 1912) o izoliranosti hrvatske kulture kao europske društvenopolitičke i kulturne periferije i o otočnosti i izdvojenosti kao supstratu hrvatskoga kulturnoga identiteta, pri čem se otočnost identiteta nadaje kao preduvjet simbioze i povezivanja: najprije mora postojati jedan, samostalan entitet, kako bi se, utjecajima i primanjima, povezao s drugima u okruženju. Unatoč tome, do danas hrvatska kultura ostaje nedomišljena između

nedostatne samodefiniranosti i uporne potrebe za integriranjem, kojega ne može ni biti bez svijesti o vlastitoj posebnosti.

Moderna narodna kultura ne može više imati nacionalnoga jedinstva i originalnosti kao klasične kulture. Koliko god to zvučalo paradoksalno, sve moderne nacionalne kulture po svojem su postanku i izvoru posljedica tuđih, vanjskih utjecaja. Nema nijedne europske kulture koja se nije razvijala pod utjecajem neke druge, njoj tuđe kulture. Proučavanje i poznavanje stranih kultura najbolji je način za podizanje svijesti o vlastitoj kulturi. Matoševim riječima, najbolji je nacionalist onaj koji je dobar Europejac. Kakve bi uopće svrhe imala neka kultura kad bi se njome služio samo jedan narod? One vrijednosti koje valjaju samo jednom narodu inferiorne su i nepotrebne. Kulturna nacionalna ekskluzivnost dolazi otud što se miješaju politička i kulturna narodnost. Ako su narodnosti i suprotne po svojim političkim ciljevima, kao kulturne narodnosti mogu biti jedinstvena, harmonična grupa. Od svih kulturnih sastavnica doista narodna samo je literatura jer je determinirana različitostima narodnih jezičnih tradicija. S čistog nacionalnoga gledišta, sve su literature neoriginalne. Dakle, kultura je nacionalnija što je europskija. Najizrazitiji i najvitalniji nacionalizmi upravo su oni koji su najmanje nacionalni jer snaga nacionalne kulture nije u eliminaciji utjecaja već u umijeću primanja i apsorpiranja tih utjecaja. Budući da ni najveće svjetske kulture nisu doslovno narodne, ima li išta prirodnije nego da se »kulturice i polukulturice« kao hrvatska, srpska i bugarska čim više oboružaju vanjskim stečevinama? »Biti u kulturi samo Hrvat znači biti vrlo jadan Hrvat«. Onaj koji poznaje samo hrvatske kulturne stečevine, taj nije dovoljno obrazovan. Najbolje u hrvatskoj kulturi jest ono što je u njoj izvorno tuđe: »Najbolja patriotska škola je tuđina«. Mi ćemo tek onda biti kulturni kad sve glavne strane struje nađu izraza u našoj kulturi, u našem životu i našem jeziku, kad hrvatska kultura bude mogla izraziti težnje svekolikoga kulturnoga svijeta. Ono što je u nas »narodno« to zapravo u kulturi ni ne sudjeluje, posve je pasivno, a prikazuje nam se kao škola prave kulture, kulturni uzor. Ni o kakvoj kulturi kod našega običnog čovjeka ne može biti govora. Narodna poezija samo je dokaz za kulturnu sposobnost, ali ne i za kulturu samu. Upravo razvojem kulture iščezava narodna pjesma, zacijelo stoga jer je plod primitivnoga stadija. Upućivati moderna kulturna nastojanja na narodne umotvorine znači upućivati kulturu na polukulturu. Narodne pjesme narodne su samo po tome što im je autor anonim: »Narod kao cjelina nije ništa stvorio«. Narodnu poeziju stvorili su nadahnuti pojedinci, a kolektiv je njihova djela samo čuvao i najčešće upravo kvario. Narodnu kulturu ne stvara jedinstvo mišljenja nego snaga narodnoga ideala. Taj naš narodni ideal još nije izrađen te imamo, na nasreću, dvije kulturne struje: jednu koja traži čistu hrvatsku kulturu, i drugu koja traži hrvatsko-srpsku, odnosno jugoslavensku. Što god da se željelo i kojoj god struji se pripadalo, kulturni nivo na taj račun porastao nije.

Umjetnost i kultura su nacionalne budući da internacionalna umjetnost ne može postojati: nema internacionalnoga umjetničkoga izraza koji bi bio razumljiv svim narodima i, važnije, koji svojom genezom ne bi bio nacionalan. No nacionalizam i internacionalnost nisu u umjetnosti kontradiktorni, idealno nisu ni u politici. Nacionalizam kulturni, nasuprot nacionalizmu političkom, nije negacija tuđih vrijednosti.

Umjetničko djelo ili kulturni čin nisu rezultat društvene akcije na umjetnika nego izraz njegove reakcije. Narod je umjetnik tek u svojim pojedincima, a barbar kao kolektiv. Baš u hrvatskoj sredini, umjetnik je nerijetko bio narodniji od svojeg naroda jer je izraz potenciranih osobina narodnog temperamenta. U novije doba nacionalizam se zamjenjuje s patriotizmom, pa kako je svaka umjetnost nacionalistička, traži se da bude i patriotska. Umjetnost i kultura koje bi bile samo patriotske zadovoljavale bi samo tu jednu, sporednu i minimalnu potrebu ljudske emocionalnosti. Naša umjetnost će samo onda biti nacionalna kada bude europska, tj. kad originalan hrvatski izraz bude nosio europski sadržaj. U novije vrijeme javlja se ekskluzivni nacionalizam kao posljedica antinacionalnih, a onda i antiumjetničkih doktrina. Kolektivističke tendencije zapravo su antinacionalne jer na naciju i njezinu umjetnost djeluju destruktivno. U prilikama kad su u opasnosti jezik i sav narodni život, svaki hrvatski umjetnik treba biti zastupnik slobodne svoje domovine jer mu jedino ta sloboda može osigurati umjetnost. Tako shvaćen patriotizam nije prepreka slobodnoj umjetnosti nego je naprotiv brani.

Vidimo iz ovoga eseja, Matoš je postojano usredotočen na hrvatsko pitanje i hrvatski identitet, što je podrazumijevalo interes za književnost, jezik, tradiciju, politiku, s bitnom otegotnom okolnošću: Matoševe polemički intonirane misli o kulturi odudaraju od onodobna srednjostrujaškoga pogleda na kulturne prilike, etabliranoga u političkim i kulturnim institucijama, pa se utoliko Matoševa stajališta znatnije doimaju bočnima i individualnima, mjestimično i toliko radikalnima da ih tadašnja elita i nije mogla dovoljno anticipirati. Ako se uzme za primjer politički novogovor tadašnjega HSS-a (to je tada Hrvatska pučka seljačka stranka, osnovana 1904), koji se bavio kulturom kao sastavnicom političkoga programa, vidimo da je Antun Radić, vjerojatno i zbog svoje profesionalne orijentacije jer je bio etnolog, osobnom političkom vokacijom zagovarao narod kao središnju identitetsku kategoriju, oko koje se oblikovala tradicijska kultura kao jedini autentičan glas hrvatskoga identiteta. Tradicionalne vrijednosti sela i seoskoga čovjeka premeću se u putokaz moralne i duhovne obnove hrvatstva (politički program HSS-a za Matoševa života nema izrazitiju političku ulogu, ali mu društvena vidljivost postupno jača, a upravo Radić, kao tadašnji tajnik Matice hrvatske, oštro istupa protiv moderne). Kako vidimo, Matoš u narod ne polaže velike nade, ne priznajući narodskom geniju nikakvu osobitu autentičnost kakvu druge klase nemaju.

U ovdje isticanom eseju *Narodna kultura* najjasnije se vidi na što Matoš misli pod pojmom kulture: to je proces oblikovanja, društvenoga i intelektualnoga, strukturiranja i osmišljavanja; narodni moment u takvu je konceptu »protokultura«, supstrat buduće kulture, a ne njezin ideal. Tradicija i narodna baština, shvaćena etnografski kao plod narodnoga umijeća (kako ju je tumačio Radić), Matošu su kultura u potenciji, nikako znak kulturne zrelosti nekog naroda, kako bi htjela devetnaestostoljetna etnografija, oslonjena na romantizam i njegovu opsesiju narodnim pjesništvo. Matošu je kultura nadgradnja, forma različita od spontana, nekultivirana govorenja, discipliniranje misli. Nikakvu zanosu »narodnom dušom« nema tu ni traga: tek rad i osviještenost omogućuju kulturu. Pogled je to posve atipičan i izdvojen u hrvatskoj sredini s početka XX. st. Matošu je stran anonimni kolektivism narodne književnosti koju cijelo XIX. st. promovira kao jedino sigurno utočište naroda i njegove osviještenosti (koliko se taj stav prelio s početka XX. st. u inačice političkoga nacionalizma Matošu sigurno nije bilo nepoznato). Kao individualist, Matoš kao tvorca umjetnosti vidi samo pojedinca, kako uostalom rezonira i cijeli naraštaj moderne, pa se uvjerenost u snagu kolektivnoga umijeća i nije mogla drukčije realizirati nego kroz pokušaje političke instrumentalizacije. Matoševa stajališta o kulturi utoliko su važnija kad se ima na umu njegova neuvijena predanost hrvatskim realnopolitičkim ciljevima.

Zaključno, podcrtajmo da se život kulture ponaša poput živoga organizma i ravna se prema najmanje dvjema zakonitostima: s jedne je strane stalno pokušavanje definiranja samosvojnosti, u odnosu prema samoj sebi, tj. svojim sadržajima, jeziku, tradiciji, povijesti, predaji, državnosti i institucijama, napose onima koje čuvaju kontinuitet kulturnoga pamćenja unutar domaće zajednice. S druge pak strane, nijedna se kultura ne može samospoznati mimo odnosa prema Drugomu. Vanjske kulture nisu samo izvor poticaja, razmjene ili omjeravanja: one sveobuhvatno oplođuju i hrane domaću kulturu. To razumiju, u humanističkom području, napose tzv. neofilolozi, stručnjaci iz stranih jezika i književnosti, te oni koji se bave znanstvenom komunikacijom i uključivanjem u međunarodnu razmjenu na polju kulturnih znanja.